

La història d'un paisatge: el Berguedà al llarg de l'edat mitjana

Jordi Bolòs i Masclans

Estudis sobre el paisatge medieval

Les recerques sobre la història del paisatge han fet canviar a tot Europa la visió que tenim sobre com era i com s'ha transformat el territori al llarg dels segles. En molts casos, fins i tot s'ha datat l'època en què es va crear cada element del paisatge que podem veure entorn nostre. Així, sabem quan i per què es van edificar molts pobles o masos, en quin moment es començaren a treballar alguns camps, quin és l'origen dels camins o, per exemple, quan s'edificaren els molins. En les properes pàgines farem una aproximació al coneixement de l'evolució del paisatge al Berguedà, bàsicament durant l'edat mitjana.

Al llarg dels darrers decennis s'han fet nombroses recerques que han fet progressar molt els nostres coneixements. Nosaltres hem tingut la sort de tirar endavant estudis sobre els monestirs de Sant Llorenç prop Bagà, Serrateix i la Portella, sobre el mas B de Vilosiu o bé de poder fer l'*Atles dels comtats de Cerdanya i Berga* (v788-990). Al mateix temps, altres historiadors han fet notables aportacions, com, per exemple, J. Camprubí i J. Gibert. Totes aquestes dades s'han d'afegir a les recerques precedents, per exemple de M. Riu, i a tots els treballs arqueològics que hom ha dut a terme darrerament; i encara a tot allò que sabem indirectament gràcies als estudis empressos en altres comarques catalanes o en altres països europeus. Tot això ens permetrà, al llarg de les

properes pàgines, traçar unes pinzellades sobre l'evolució del paisatge i del poblament d'aquesta comarca sobretot durant els segles medievals.

Precedents: abans de l'edat mitjana

Per entendre el paisatge de l'alta edat mitjana és molt important conèixer allò que hi havia abans de les grans transformacions que s'esdevingueren cap als segles v-vi. Cal pensar que, en el Baix imperi romà, al Berguedà, hi devia haver un cert nombre de *villae* i de pagesies; d'altra banda, la xarxa de vies més importants ja havia d'ésser força ben definida. En comarques properes, com la Cerdanya o el Solsonès, hem assenyalat la profunda empremta que deixà aquesta etapa de la nostra història sobre aquests territoris.¹

Què podem dir amb relació al Berguedà? D'entrada, cal tenir present que hem de centrar sobretot l'atenció en el Baix Berguedà. La major part de les troballes de materials del període romà és situada en municipis com Avià, Berga (la Vallan), Gironella, Casserres (Sant Pere de Casserres), Puig-reig, Serrateix i Viver, Montmajor (Sorba) o Navàs. De fet, si ens fixem en la toponímia, trobem una distribució semblant: descobrim noms de lloc creats en època romana, com Avià, Clarà, Coviçà, Fullà, Calvinyà o Tiurana, a la meitat meridional de la comarca; només Marcians, Frontanyà i Meranges són a les terres boscoses més septentrionals. Fins i tot, si volem trobar restes d'una parcel·lació de

tradicció romana, ens hem de centrar sobretot en les terres properes al pla de Santa Maria d'Avià.² D'altra banda, cal assenyalar que ben segur que hi havia diverses vies que comunicaven el Berguedà –i també l'Alt Berguedà– amb les comarques veïnes, com, en certa manera, ho certifica el topònim Meranges, creat en època romana a l'extrem nord-est de la comarca.

Els primers segles medievals

Amb relació a gran part d'Europa, s'assenyala que en aquest període es produïren almenys quatre grans canvis. En primer lloc, hi hagué l'abandonament de les *villae* romanes i la creació de nombrosos vilars.³ En segon lloc, es va produir la creació de *castra*, llocs fortificats, on vivia la noblesa, que havia deixat les *villae*; aquests espais encimbellats, en alguns casos, pogueren servir de refugi de la població propera. En tercer lloc, hi hagué un creixement del nombre d'esglésies. Finalment, en quart lloc, hi va haver alguns canvis en les terres conreades i, sobretot, va augmentar la importància de la ramaderia.

I amb relació al Berguedà? Tot i que en sabem poques coses, podem afirmar-ne algunes, a partir sobretot de l'anàlisi de la toponímia i gràcies a les excavacions que s'hi han fet aquests darrers decennis.

Vilars i necròpolis. Com a tot arreu, cal pensar que al Berguedà hi hagué l'abandonament de les *villae* i la creació de nombrosos

vilars, de vegades situats a prop d'on hi havia les antigues *villae* d'època romana, com va exposar d'una manera esquemàtica L. Schneider, fa uns anys, amb relació al Lluenguadoc.⁴ Al Baix Berguedà, ben segur que hauríem descobert unes dotzenes de vilars. D'altra banda, potser trobem les referències més bones sobre els llocs habitats en estudiar les necròpolis de tombes excavades a la roca, que coneixem per exemple amb relació al municipi de Viver i Serrateix. No és casual que, prop d'algunes d'aquestes necròpolis, hi hagi fragments de ceràmica de tradició romana. Cal assenyalar, a més, que, recentment, s'ha ampliat la llista de sepultures que podem datar als primers segles de l'alta edat mitjana, abans que els difunts fossin enterrats a tocar de les esglésies.⁵

Pel que fa a l'Alt Berguedà, és molt més difícil de fer cap afirmació. En una època en què tenia molta importància el bestiar i l'explotació forestal, no podem pas descartar en absolut la construcció de vilars a les principals fondalades septentrionals, en primer lloc vers Bagà i Lillet. Recordem que, a Lillet, l'any 833, ja hi havia un molí antic (*molinareum anticum*). Així mateix, s'ha assenyalat que el topònim Bagà pot provenir del nom bagauda, fet que ens porta cap a la fi de l'època romana i potser vers els primers anys medievals.⁶

A l'hora d'estudiar aquest període és molt important que els historiadors valorem la toponímia com una font que pot permetre conèixer el passat. Així, un

nom de lloc preromà o romà és un document molt valuós, que, en principi, només es pot haver conservat si hi hagut gent que, al llarg dels segles, ha viscut a prop del lloc anomenat amb el topònim i, sobretot, si aquesta gent el coneixia i l'emprava. Per exemple, noms com Tagast, Anorra o Gallorsa, encara que no siguin esmentats als documents altmedievals, ben segur que ja existien als segles VI-X i, per tant, ens ajuden a conèixer el poblament pretèrit d'aquestes terres de l'Alt Berguedà; l'únic perill que hi ha –i que sempre hem de tenir present– és que hi hagi hagut trasllats dels topònims.

Castra i cluses. Les troballes fetes al turó dels Tres Hereus permeten conèixer un tipus de fortificació, el *castrum*, característic d'aquesta època. D'una manera lògica, podem assegurar que aquest *castrum* no era pas l'únic que hi havia al Berguedà. Gairebé segur que a la plataforma superior de la roca de Can Maurí també hi havia un *castrum*, especialment ocupat als segles VII-VIII. Així mateix, s'ha considerat que hi havia un *castellum* a Sant Pere de Madrona.⁷ A més, no podem oblidar que Berga havia d'ésser un lloc central, punt de referència d'un territori ampli.

L'existència d'una clusa a Sant Romà de la Clusa, que en principi cal datar en aquesta època visigoda, ens porta a plantejar-nos quin era el recorregut dels camins i alhora a repensar la importància del poblament a les terres de l'Alt Berguedà. Tinguem present que cal relacionar aquesta clusa amb la que hi havia, en aquests mateixos segles, entre l'Empordà i el Rosselló (la Clusa), les que trobem a les ribes del Segre i de la Noguera Ribagorçana, a la vall de Meià i a prop de Gerri de la Sal (les quatre darreres anomenades la Clua), o bé, ja molt més lluny, les que hi havia als peus dels Alps.

Esglésies. Creiem que algunes de les esglésies documentades en època carolíngia ja existien abans de l'arribada dels àrabs i berbers, vers l'any 713. Pensem en moltes de les esglésies dedicades a la Mare de Déu, com Santa Maria

El Berguedà als segles V-VIII.

1. Zona on es conserven testimonis d'una parcel·lació d'època romana.
 2. Topònim preromà.
 3. Jaciment romà.
 4. Topònim romà.
 5. Indret on hi havia bagaudes.
 6. Castrum.
 7. Possible fortificació.
 8. Palau o palol.
 9. Església i necròpoli.
 10. Clusa.
 11. Topònim àrab.
- MAPA: J. BOLÒS

d'Avià, potser les esglésies d'Olvan, de Serrateix, de l'Antiguitat, de Lillet, de Merlès, etc. I, també, algunes altres, de dedicades per exemple a Santa Eulàlia, Sant Esteve, Sant Pau o Sant Pere. Només són suposicions, que caldria demostrar arqueològicament cas per cas. De fet, són més segures les aportacions fetes des del camp de l'arqueologia, amb relació per exemple a les esglésies, possibles mausoleus, de Santa Maria de Sorba o de Sant Pere de Casserres. També hem d'esmentar l'església trobada al costat de la necròpoli de la Creu de Sant Salvi i potser la d'Obiols.⁸

Palaus i palols. Es pot assegurar que hi ha un lligam entre els llocs anomenats palau o palol i la fiscalitat altmedieval. S'han volgut relacionar només amb l'època islàmica; nosaltres preferim pensar que tenen uns precedents més antics. Sigui com sigui, llur existència a tot el Berguedà demos-

tra que segurament hi havia en aquesta comarca diversos grans dominis fiscals o, potser, alguns indrets propers a una via on es cobraven impostos. Trobem el topònim Palau o Palou a tocar de Cercs, al costat del Llobregat, i també a Rotgers i, més cap al sud, vers Avià, entre Gironella i Puig-reig, i potser cap a Merlès. Tot plegat ens permet assegurar que, abans de l'arribada dels francs carolíngis, el Berguedà era un país força poblat.

Vies. Al Baix Berguedà trobem un conjunt de camins careners que segurament tenen un origen molt vell. Tot i que potser podríem anar a cercar-ne l'origen fins a èpoques preromanes, de moment en tenim prou pensant que eren camins ramaders transitats pel bestiar durant aquests primers segles medievals. També és una hipòtesi de treball, que plantejem després del que hom ha descobert en comarques com el Penedès o el Vallès.

Des de l'any 713 o 714 fins cap a la fi d'aquest segle VIII, la major part d'aquestes terres del Berguedà restaren sota el control de les autoritats musulmanes. Certament, els nous governants recaptaven els impostos i controlaven alguns indrets. Per aconseguir-ho, segurament lliuraren terres fiscals, com el palau de Rotgers, a gent de confiança.⁹ Sigui com sigui, els canvis, per al conjunt de la població, degueren ésser poc importants. S'ha conservat el topònim Moronta, curiosament situat a prop del Pedraforca, que molt possiblement es va crear en aquests decennis de govern andalusí. Potser el nom de lloc Cirera, masia que s'alça a tocar de Rotgers, també té aquest mateix origen.

L'època carolíngia

Tenim la sort que Catalunya –concretament els comtats carolíngis– és un dels països d'Europa on s'han conservat més documents d'abans de l'any 1000. Aquest fet ens ha permès de publicar els «Atlas dels comtats de la Catalunya carolíngia» i, certament, ha fet possible que l'Institut d'Estudis Catalans hagi editat una obra tan excepcional com la *Catalunya carolíngia*.¹⁰ Aquesta riquesa documental permet d'aclarir moltes coses sobre com era el Berguedà abans de l'any 1000, que no hem pogut assegurar amb relació als períodes precedents. Aquests documents fan que sigui possible conèixer uns límits, una organització del territori, l'existència d'unes terres de marca o frontera, un poblament, uns castells, uns monestirs i unes esglésies, uns conreus, uns camins, uns molins, etc. A més, ens fa ésser conscients que la Catalunya Vella esdevingué part d'un imperi que s'estenia des del Llobregat fins a Dinamarca, fins a Àustria i fins a tocar de Roma. I, cal tenir present que, d'acord amb els darrers estudis, els comtats catalans foren, entre els anys 840 i 878, una part important d'aquest reialme; no fou fins després d'aquesta data que esdevingueren una zona més marginal dins del regne franc.¹¹ Amb relació a aquest període del passat hi ha, per tant, moltes coses a dir.

Fronteres. Un primer aspecte que hem d'esmentar és la qüestió dels límits. El Berguedà restà repartit entre els comtats de Cerdanya i Berga; si fa no fa el collet d'Eina (un nom preromà) feia de límit entre els dos comtats (que gairebé sempre van dependre d'un mateix comte). El comtat cerdà, per motius econòmics o potser estratègics, s'estengué més enllà de la cubeta de la Cerdanya, tant a la banda del Berguedà, com a la del Ripollès (en depenia tota la vall de Ribes i també, en algun moment, la vall de Gombren). D'altra banda, tot i que, l'any 798, el comte Borrell I de Cerdanya degué fortificar Cardona i Casserres (segurament el *castrum* dels Tres Hereus), a la pràctica calgué esperar gairebé fins al segle x perquè hi hagués un control real, per part dels comtes cerdans, del Baix Berguedà, territori que s'estén fins a les portes d'aquesta estratègica població de Cardona.

Villes i vilars. La informació que tenim del poblament a l'època carolíngia ja és molt abundant. Allò que ens diuen els documents escrits ens mostren un Baix Berguedà i també un Alt Berguedà ple de villes i de vilars. Per exemple, trobem, al sector septentrional de la comarca, a l'est del Llobregat: Malanyeu, la Clusa, Cosp, Arderiu, Montclús, Solls, les Lloberes, Frontanyà, Cirera, Rotgers, Castell de l'Areny, Espades, la Nou, etc. Un conjunt de petits nuclis de població que es repartien l'espai de les diverses valls. Novament ens hem de qüestionar sobre en quin moment es van edificar aquests hàbitats. Alguns tenen noms romans (com Meranges o Frontanyà), molts són formats per un nom germànic (gòtic o fràncic) i un percentatge també alt reben noms romànics o ja catalans. Trobem una realitat semblant a la riba dreta del Llobregat i, fins i tot, en gran part del Baix Berguedà.

Fa uns anys, vam intentar reconstruir com era l'espai conreat que depenia de cadascun d'aquests vilars. Agafarem com a model el vilar d'Aranyonet, situat al sud del coll de Merolla (ara al Ripollès). Veïrem que les ter-

res d'aquests vilars altmedievals, modernament, eren formats sobretot per unes quantes hectàrees de feixes. Podem pensar que aquests espais terrassats es crearen progressivament al llarg de l'edat mitjana; inicialment els marges potser eren baixos i els sòls per tant una mica inclinats. De fet, uns estudis fets darrerament daten les espones d'alguns camps i de feixes de la Catalunya de Ponent als segles XIII-XV; tanmateix, a Galícia i al País Basc, unes terrasses han estat datades, amb plena seguretat, als primers segles medievals.¹² Caldrà fer encara més recerques.

Monestirs i senyors laics. Fàcilment podem afirmar que, en època carolíngia, els monestirs foren molt notables amb relació a molts aspectes. Aquesta impressió prové, en primer lloc, del fet que la majoria dels documents que han arribat fins ara s'han conservat en arxius monàstics. Amb tot, cal tenir present que les abadies tingueren una gran importància com a centres religiosos i culturals, però que alhora tingueren un pes polític o institucional remarcable. Mentre a la vall cerdana no hi hagué cap monestir, al Berguedà n'hi va haver diversos: la Vedella, Sant Llorenç prop Bagà, Serrateix, Junyent o el Sull, Mata, Graudescales i la Portella. Certament, alguns van desaparèixer aviat, sovint absorbits pels més poderosos. Uns quants d'aquests cenobis esdevingueren els senyors eclesiàstics més importants de la comarca.

D'altra banda, hem de reconèixer que en sabem ben poca cosa dels senyors laics. En uns documents es fa esment per exemple d'un home anomenat Froja, que era un *viro illustro*, que va viure vers l'any 900, i que tenia terres i drets a Olvan (on hi havia un castell), a la Quar i potser també, més cap a ponent, a Miralles i a Avià. Certament, no era pas l'únic home il·lustre, noble, que vivia al Berguedà.

Esglésies. En època carolíngia, es va organitzar una atapeïda xarxa d'esglésies parroquials al Baix Berguedà. D'acord amb les

dotaries i consagracions fetes pel bisbe, d'aquests temples en depenien uns territoris, ben delimitats, dins dels quals es devia cobrar el delme i les primícies. Podem subratllar que el fet que s'hagin conservat aquestes afrontacions tan precises és gairebé un cas únic, molt primerenc a nivell europeu, com reconeix E. Zadora-Rio.¹³ En trobem exemples amb relació a les parròquies de la Quar, d'Olvan, de Sant Jaume de Frontanyà, d'Avià o de Sant Pau de Casserres. I encara podem fer esment de Sant Miquel de Paradís (o de Turbians), ja al comtat de Cerdanya. Darrerament, s'ha assenyalat que algunes d'aquestes esglésies, com la de Sant Andreu de Sagàs, potser es feren sobre una necròpoli més antiga.¹⁴

Religiositat. Durant l'alta edat mitjana hi hagué una progressiva desaparició del paganisme que, d'una manera conscient o, de vegades, inconscient, era present en molts indrets, tal com és palès en algunes de les tombes que han estat excavades aquests darrers decennis. Com a tot arreu, les pervivències paganes foren substituïdes per realitats cristianes. El cas més evident fou la sacralització d'algunes pedres monolítiques; al Baix Berguedà, en una d'aquestes pedres, situada a prop de Sant Joan de Montdarn, s'hi buidà una fornícula; molt lluny de la nostra comarca, a Anglaterra, al costat dels megàlits pagans s'hi feren esglésies.

Ahora, cal recordar l'existència de diversos ermitatges, com possiblement el de Sant Marc de Cal Bassacs. D'altra banda, són molt interessants les coves que es cavaren al cingle que s'alça damunt del Bastareny, sobre el qual es va construir el monestir de Sant Llorenç prop Bagà (i que, a la baixa edat mitjana, potser servien per al recés d'alguns monjos).

Castells. Els estudis fets darrerament sobre les fortificacions de l'alta edat mitjana, solen diferenciar dos o fins i tot tres moments en què hi hagué la construcció de *castra* o *oppida*, en aquest període del nostre passat. En el cas del Berguedà, en principi caldria di-

ferenciar uns *castra* dels primers segles medievals, com el dels Tres Hereus, a Casserres, o el de Can Maurí, de les fortificacions fetes arran de la primera conquesta carolíngia de l'any 789, i dels castells bastits al llarg del segle x. Amb tot, és molt probable que alguns castells tinguessin utilitat en més d'un d'aquests períodes. Fortificacions com la de Lillet, d'Alareny (Castell de l'Areny), de Madrona, de Puig-reig (un puig del rei franc?) o de Viver, per esmentar-ne unes quantes, ben segur que tingueren una llarga història. Recordem també que, arran d'unes revoltes contra el comte Oliba Cabreta, ja a la fi del segle x, s'esmenta un Bonfill, fill d'At i de Riquil·la, que tenia el *castrum Stela* (potser vers el Cogulló d'Estela) o bé un home anomenat Goldregot, que tenia el castell de Viver. I sempre cal tenir ben present que saber la primera data d'un castell no vol pas dir que aquesta fortificació no existís des de molt abans (i podem afirmar el mateix amb relació als llocs habitats).

Sembla que, encara que sigui poc documentat, hi havia un castell a Berga. El cos de sant Vicenç, cap a l'any 864, passà pel *Bergam castellum*.¹⁵ D'altra banda, el fet que s'encunyessin monedes a Berga, a la fi del segle x, demostra, malgrat els pocs documents que en parlen, la importància que tenia aquesta població.

Molins. No sabem quants molins hi havia en època visigoda; en alguns jaciments de la Catalunya central s'han trobat moles manuals, cosa que no impedeix que, al Berguedà, ja hi haguessin, abans de la conquesta franca, uns primers molins hidràulics (potser per exemple vers Lillet). Centrem, però, la nostra atenció en l'època carolíngia. Hi ha indrets que poden servir per mostrar realitats que tenen un interès molt ampli, que s'estén força més enllà del territori estudiat. Un d'aquests llocs és la riera de Merlès. Els documents d'època carolíngia diuen que hi havia molins fariners. D'altra banda, fa uns anys, vam trobar a les codines de la riera testimonis que permeten saber, amb força

certesa, com podien ésser els molins que ja hi havia abans de l'any 1000. Eren molins de fusta, amb unes rescloses també de fusta i gleva, amb un rec de vegades mig buidat a la roca, amb la canal de fusta, amb un rodet horitzontal i amb unes moles petites (de menys de 90 cm de diàmetre). Devien ésser molts semblants als que s'han excavat en un país molt llunyà, com és Irlanda, datats també a l'alta edat mitjana.¹⁶

Vies de comunicació. A l'*Atlas dels comtats de Cerdanya i Berga (788-990)*, vam fer una reconstrucció de la xarxa de les principals vies de comunicació esmentades als documents conservats i de les que creïem que havien d'existir. Hi endevinem l'existència d'una atapeïda xarxa de camins. Les vies més ben documentades eren les que anaven cap a Cardona, per on devien passar les bèsties carregades de sal. També podem fer esment d'una estrada carenera, segons els documents, antiga o règia, que unia Serrateix i Castelladral.

I, encara que sortim del comtat, és important d'assenyalar el mercat que hi ha documentat, l'any 955, a prop de Merllès (*mercade de Tabulatos*).¹⁷ En aquests segles carolingis, se celebrava mercat a prop de les ciutats, però també hi havia mercats creats d'una manera força espontània a tocar dels aiguabarreigs de rius o en les cruïlles de camins (en els quals potser hi tenia importància la compravenda de bestiar).

Els canvis de l'any 1000

L'obra de Pierre Bonnassie ha estat una de les grans aportacions al coneixement de l'edat mitjana catalana.¹⁸ Foren dos volums que van permetre d'entendre com va transformar-se una societat vers el canvi de mil·lenni, com canviaren les relacions entre els senyors i com va afectar això la vida dels pagesos. Pel que fa al coneixement del paisatge, també ens va permetre de valorar adequadament realitats com l'aparició de les sagreres habitades o la difusió de les cases fortes de la petita noblesa. Tot i que darrerament s'ha discutit sobre el ritme d'aquests canvis, aquesta obra continua es-

El Berguedà als segles VIII-XII.

1. Frontera entre els comtats de Cerdanya i Berga.
 2. Castell.
 3. Monestir carolingi.
 4. Lloc habitat (vil·la o vilari).
 5. Berga, capital del comtat.
 6. Vilanova o vila-mercat.
- MAPA: J. BOLÓS

sent per a nosaltres una referència fonamental. De fet, després de l'any 1000, a tot Europa començà l'edat mitjana central, l'època del feudalisme ple, de les viles-mercat, d'una important activitat artesanal i mercantil, d'unes ciutats amb un gran pes demogràfic, dels ordes militars, dels trobadors, de les universitats o estudis generals, etc. A continuació centrarem l'atenció només en alguns aspectes.

Pobles i vilanoves. Després de l'any 1000, es va consolidar la xarxa de pobles, encara que la majoria d'aquests pobles tenia uns precedents força més remots. Es feren algunes poblacions al voltant d'una església (com a Sagàs), de vegades al costat d'un castell (com a Bagà) i, fins i tot, dins d'un espai emmurallat o protegit pel relleu (com a Montclar). Amb tot, cal tenir present el pes que tingué al Berguedà el procés de dispersió, la importància que hi tingueren els masos.

els de Vilosiu. Fou, però, després d'aquesta data quan molts dels antics vilars es desintegraren en masos (al Berguedà i a gran part de la Catalunya Vella); a més, també se'n crearen de nous (de vegades considerats com a bordes o masoveries). El poblament dispers fou dominant, com podem assegurar si llegim els documents medievals conservats als arxius dels monestirs de Serrateix o de la Portella. Alguns d'aquests masos degueren edificar-se sota la pressió dels senyors, encara que molts d'altres van néixer d'una manera més espontània. És difícil de saber exactament el pes que tingueren els pagesos en la constitució del paisatge medieval; aquest és un tema que precisament ara és estudiat en algunes universitats angleses.

El mas B de Vilosiu ha esdevingut un model de mas primerenc, amb la seva cambra on dormir i menjar, el rebost, la cambra del forn on es devia treballar la llana (i jugar), el possible estable cobert i encara la cort en gran part descoberta. Segurament, però, al llarg de la baixa edat mitjana, es degueren fer masos més rics i grans, amb dues plantes i amb diverses cambres, com els que trobem descrits en inventaris *post-mortem* fets, per exemple, a la comarca del Maresme o a la del Bages, ja de la fi de l'edat mitjana.¹⁹

Castells i cases fortes. Al volum XII de l'obra *Catalunya Romànica*, dedicat al Berguedà, editat l'any 1985, es feia esment dels castells documentats als segles XI-XIII en aquesta comarca. De molts dels castells esmentats no en queda ben res. Ara, però, volem destacar el castell de Montmajor, típic castell feudal del segle XI, amb una torre mestra de planta circular, acompanyada segurament d'alguna construcció annexa. També podem assenyalar la força o casa forta de Blancafort, del segle XII, de la qual encara es pot fer una acurada reconstrucció de la seva estructura interna. I, tot i que no se'n conservi cap resta, hem de fer esment del castell de la Portella, construït per uns veguers comtals, que després foren senyors feudals

d'aquest lloc, el qual havia d'ésser situat molt a prop del monestir de Sant Pere de la Portella.

Mercats i producció. Quan vam escriure el llibre *Els orígens medievals del paisatge català*, a partir d'uns estudis previs, férem un mapa dedicat a la producció de terrissa, a la seva venda en un mercat que tenia un abast comarcal, i a la troballa d'aquesta ceràmica en diversos jaciments repartits per tot el territori (en el nostre cas, per tota la comarca del Berguedà).²⁰ L'existència de centres de producció artesanal, com per exemple els forns de Casa-en-Ponç, fou una de les grans novetats de l'edat mitjana central. El mateix es degué esdevenir segurament amb relació al treball tèxtil i, sobretot, al treball de la pell. Certament, hi havia aquesta producció perquè existia un mercat, que se celebrava cada setmana, on es podien vendre els productes, on hi anava gent de totes les poblacions properes, i que tenia un abast comarcal.

Molins. Un dels primers articles que vam escriure, ja fa força anys, fou sobre el Molinet de Navel.²¹ Era un molí senyorial, que hem de relacionar amb el proper monestir de Santa Maria de Serrateix. Era, certament, un edifici molt diferent de les construccions de fusta, sovint fetes pels pagesos, que hauríem trobat abans de l'any 1000. Vam poder mesurar i estudiar aquest notable edifici medieval, fet amb carreus ben escairats, dins la sala del qual hi havia diverses moles. Els molins, després del canvi de mil·lenni, esdevingueren una important font de rendes per als senyors feudals.

Cloenda

Per cloure aquestes pàgines, podríem parlar de la crisi de la tardor de l'edat mitjana i de l'abandonament de molts masos. Així ho veírem en transcriure els documents de les abadies de Serrateix i de la Portella; estudiar a fons zones concretes permet després poder extrapolar les dades a territoris més amplis. També descobrirem el procés d'abandonament de les explotacions més pobres i

d'aparició dels masos rònecs quan estudiarem els masos de Vilosiu. Les pèrdues demogràfiques feren que la gent es traslladés a masos més rics i sobretot a la viles i les ciutats. Així ho degueren fer els habitants del mas B de Vilosiu, que se n'anaren i deixaren un recipient de terrissa trencat dins del forn de pa, que era al centre de l'habitatge, i que ja mai més es va tornar a fer funcionar.

Per acabar, volem parlar de l'interès dels estudis sobre el paisatge històric. Aquests estudis han de permetre entendre, valorar i datar tot allò que tenim entorn nostre. Són una porta oberta a conèixer la història del país, sempre amb relació als canvis que s'han esdevingut en la societat al llarg els segles. A més, han de facilitar que valorem el paisatge històric com a un patrimoni col·lectiu que cal estudiar i que hem de respectar.

Bibliografia

- BOLÒS, Jordi (ed.). *Un mas pirinenc medieval: Vilosiu B (Cercs, Berguedà). Estudi dels edificis i materials trobats durant les excavacions (1984-1986)*. Lleida: Publicacions de la Universitat de Lleida, 1996.
- BOLÒS, Jordi. *Els orígens medievals del paisatge català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004.
- BOLÒS, Jordi. *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix (segles X-XV)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2006.
- BOLÒS, Jordi. *Diplomatari del monestir de Sant Pere de la Portella*. Barcelona: Fundació Noguera, 2009.
- BOLÒS, Jordi. «Paisatges i transicions: canvis i continuïtats al llarg de la història». A J. Bolòs (ed.), *El paisatge en èpoques de transició al llarg dels darrers dos mil anys, Territori i Societat: el paisatge històric, VII*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2015, pàgs. 59-126.
- BOLÒS, Jordi; HURTADO, Víctor. *Atles dels comtats de Cerdanya i Berga (v788-990)*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2015.
- BOLÒS, J.; PAGÈS, M. *El monestir de Sant Llorenç prop Bagà*. Barcelona: Edicions Proa, 1986.
- CAMPRUBÍ, Josep. *Conquesta i estructuració territorial del Berguedà (segles IX-XI). La formació del comtat*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2006.
- GIBERT, Jordi. *La fi del món antic i els inicis de l'edat mitjana a la Catalunya Central. Economia, societat i territori entre els segles V i VIII*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 2018.
- GIBERT, Jordi. *L'expressió material del poder durant la conquesta comtal. Esglésies, castells i torres a la Catalunya*

central (segles X-XI). La Poble de Claramunt: Ajuntament de la Poble de Claramunt, 2018.

Notes

1. J. BOLÒS. «Paisatge històric, cartografia i societat a l'alta edat Mitjana: l'exemple de la Cerdanya». A J. Bolòs (ed.), *Poblament i societat als Pirineus els darrers dos mil anys, Territori i Societat: el paisatge històric, VI*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2014, pàgs. 37-146.
2. J. BOLÒS; V. HURTADO. *Atles dels comtats de Cerdanya i Berga (v788-990)*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2015, pàg. 87.
3. Un vilari era un petit nucli de població. De vegades va convertir-se en un poble, amb la seva església; d'altres vegades es fragmentà en diversos masos. En anglès rep el nom de *hamlet* i en francès d'*hameau*.
4. L. SCHNEIDER. «Dinàmiques espacials et transformations de l'habitat en Languedoc méditerranéen durant le Haut Moyen Âge (VIe-IXe s.)». A G.P. Brogiolo – A. Chavarria – M. Valenti, *Dopo la fine delle ville: la campagna dal VI al IX secolo*, SAP Società Archeologica, Màntua, 2005, pàgs. 287-312.
5. J. GIBERT. *La fi del món antic i els inicis de l'edat mitjana a la Catalunya Central. Economia, societat i territori entre els segles V i VIII*. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 2018, pàgs. 66-74.
6. Els bagaudes eren grups de pagesos revoltats que, d'acord amb el que afirmen aquells que feien els documents escrits, es dedicaven a robar. Controlaren alguns territoris durant els darrers segles de l'Imperi romà, especialment en les terres menys romanitzades de la Gàl·lia i d'Hispania.
7. J. GIBERT. *La fi del món antic...*, pàgs. 78-82.
8. J. GIBERT. *La fi del món antic...*, pàgs. 25-27 i 46-49; J. GIBERT. *L'expressió material del poder durant la conquesta comtal. Esglésies, castells i torres a la Catalunya central (segles X-XI)*. La Poble de Claramunt: Ajuntament de la Poble de Claramunt, 2018, pàgs. 56-58.
9. Després de la conquesta carolíngia, aquest palau fiscal també degué ésser cedit a un home de confiança dels nous conqueridors, anomenat Rotger, un nom francic.
10. Aquest any 2020, s'editarà el darrer volum, dedicat precisament als comtats d'Urgell, Cerdanya i Berga.
11. Cullen J. CHANDLER. *Carolingian Catalonia. Politics, Culture, and Identity in an Imperial Province, 778-987*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019, pàg. 149.
12. S. TURNER; J. BOLÒS; T. KINNAIRD. (2018). «Canvis i continuïtats en un paisatge mediterrani: una nova aproximació interdisciplinària al coneixement dels caràcters del paisatge històric de la Catalunya occidental». A J. Bolòs (ed.), *Els caràcters del paisatge històric als països mediterranis. Territori i Societat: el paisatge històric, VIII*.

Lleida: Universitat de Lleida – Pagès editors, 2018, pàgs. 23-64.

13. E. ZADORA-RIO. «Territoires paroissiaux et construction de l'espace vernaculaire». A D. Iogna-Prat i É. Zadora-Rio (coords.), *La paroisse. Genèse d'une forme territoriale, Médiévales (2005)*, 49, 2006, pàgs. 105-119, en concret pàgs. 109-110.
14. J. GIBERT. *L'expressió material...*, pàgs. 52-53.
15. R. D'ABADAL. *Els primers comtes catalans*. Barcelona: Editorial Vicens-Vives, 1965, pàg. 34. Des d'on anaren cap a Alp i cap a Llívia. Vegeu també: J. GIBERT. *La fi del món antic...*, pàg. 106.
16. Colin RYNNE. «Waterpower in Medieval Ireland». A P. Squatriti (ed.), *Working with water in Medieval Europe. Technology and Resource-Eu-*. Leiden: Brill, 2000, pàgs. 1-50.
17. J. BOLÒS; V. HURTADO. *Atles del comtat d'Osona (798-993)*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2001, pàg. 44.
18. Pierre BONNASSIE. *Catalunya mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle X al final del segle XI*. Barcelona: Edicions 62, 1979-1981 (l'edició original francesa és dels anys 1975 i 1976).
19. Al mas Serra de Cabrils (Maresme), segons un inventari fet l'any 1451, hi havia dos nivells: a peu pla, hi havia l'entrada, la cuina, una cambra de la cuina, un corral i, segurament també, un celler; a la planta superior, hi havia dues cambres més. Era un edifici molt més gran que els masos de Vilosiu. P. BENITO. «Casa rural y niveles de vida en el entorno de Barcelona a fines de la Edad Media». A Pautas de consum i nivells de vida al món rural medieval, Universitat de València, 2008. Consultar a: <https://www.uv.es/consum/benito.pdf>. Al mas de la Coromina de Viladordis (Bages), també hi havia, l'any 1397, almenys, dos pisos. En un, hi havia l'entrada, dues cambres i, potser, el celler (que potser era subterrani); en l'altre, el superior, la sala, la cuina, un rebost i encara, per damunt de tot, el terrat. A. MAS. «La Coromina: estudi i nivell de vida d'un mas manresà de finals del segle XIV a partir del seu inventari». Consultat a: https://www.academia.edu/35213561/La_Coromina_Estudi_i_nivell_de_vida_dun_mas_manresa%20de_finals_del_seglo_XIV_a_partir_del_seu_inventari.
20. A. LÓPEZ; À. CAIXAL; X. FIERRO. «Difusió de les ceràmiques grises/oxidades medievals en las comarcas de Barcelona (siglos IX-XIII)». *IV Congrès d'Arqueologia Medieval Espanyola*. Alacant: Diputació d'Alacant, 1993, pàgs. 1027-1033.
21. J. BOLÒS; I. PADILLA. «Un molí d'origen medieval: el Molinet de Navel». *Quaderns d'estudis medievals*, 1, 1980, pàgs. 49-55.

Jordi Bolòs i Masclans